

PÁLFALVI LAJOS

„A templomban eszembe jut Majakovszkij”

CZESŁAW MIŁOSZ VALLÁSSOSSÁGA*

2004-ben, Miłosz halála után a litván emigráns költőtárs, Tomas Venclova azonnal elhelyezte a lengyel Nobel-díjast a világirodalomban, a XX. század legkiemelkedőbb költőegéniségei között. Miłosz olyan nagyságok mellé került, mint Eliot, Kavafisz és Mandelstam, életműve az avantgárdal szemben álló modern líra csúcsteljesítménye. Miközben az avantgárd költők a bonyolult társadalommérnöki konstrukciónak tekintett modern tömegtársadalom feltételezett szükségleteinek megfelelő utópiákat próbáltak szavakból megteremteni (Tadeusz Peiper még azt is kidolgozta, milyen legyen a szocialista rím), Miłosz az említett költőtársakhoz hasonlóan a hagyománnyal folytatott párbeszédet. Venclova szerint mindegyikük között Miłosz tudta a legjobban, hogy a költészet mély válságban van.

Akkor értette meg, milyen mély ez a válság, amikor fiatalon, még a harmincas években találkozott Párizsban a nagybátyjával, a francia költővel és misztikussal, Oscar Miloszsal. A Mester diagnózisa komoly hatással volt Czesław Miłosz költészetfelfogására, bár teljes mértékben csak az ötvenes évek második felében tudott azonosulni vele, miután megvívta harcát a kommunista utópia történelmi szükségszerűségét hirdető világnézettel, amikor már nem próbálta elfogadni, de nem is vitázott vele, nem támadta: miután visszanyerte szellemi autonómiáját, már viszonyítási pontnak sem tekintette a hegelianus konstrukciót, nem ahhoz képest határozta meg magát. Oscar Milosz szerint a költészet elszakadt a világ anyagától, szimbólumai testetlenné váltak, a költők beérik a nyelvi zsonglórkodéssal, az értelemről elszakított hangzással.

A fiatal költő számára megvilágító erejű lehetett az, hogy a kritika célpontja a nyugati kánon csúcsteljesítményei közé sorolt „tisztá költészet”, ahová a nemzet iránti kötelességtudattól terhelt kelet-európai költő sosem juthat el. Vagyis Miłosz úgy került be a XX. századi líra legszűkebb elitjébe, hogy nem helyezkedett bele a régióra jellemző gondolkodásmódba, nem küszködött a megkésetttség-képzetekből keletkezett komplexusokkal, hanem az európai költészet válsághelyzetéből kereste a kiutat. Azt is tudta, hogy nem a költészetben kell keresnie az okokat.

Hasonló folyamatot lát a kereszténységben is. A modern kor kezdetén indult meg a vallási képzelet eróziója, az antropomorf kozmosz helyét lassan elfoglalta a végtelen, üres tér newtoni absztrakciója. Amikor a XIX. században már tömegideológiák születnek a *tudományos világnézetből*, kiüresednek a keresztény szimbólumok. Mintha egy nagy ciklus végéhez közeledve most a kereszténység válna olyanná, amilyen a rómaiak vallása volt az őskeresztények idejében, amikor a számtalan isten neve már csak retorikai alakzatként szolgált. Ha

* Elhangzott a Lengyel–Magyar Összetartozás Közhasznú Egyesület *A keresztény tradíció közös öröksége: magyar és lengyel szentek a kultúrában, irodalomban és filmben* című konferencián.

pedig ugyanez a veszély fenyegeti a költészetet, mint a kereszténységet, akkor vissza kell térni a racionalizmus előtti hermetikus hagyományhoz, amely Dantét is ihlette.

A költészetben belül már történt egy kísérlet, a szimbolizmus, melynek Oscar Miłosz is az egyik kései képviselője volt. Czesław Miłosz értékelése szerint ez az irányzat a pozitívizmus korának szellemi terméke, a megfelelő szerzők a *tudományos világnézetből* kialakult hiedelmeken nevelkedtek. Ez ellen lázadtak a maguk bizarr módján, csak éppen nem voltak megfelelő eszközeik ehhez. Akkor változott a helyzet, amikor érdekelni kezdte a pszichológiát és az antropológiát a képek és a tudatnál mélyebb rétegek nyelve. A fordulatot az hozta, hogy angol nyelvterületre került át a Freud és Jung hívei közti vita.

A késő modern korban minden gondolkodónak szembe kell néznie a *tudományos világnézet*tel. A gyermekkorában természettudósnak készülő Miłosz először a darwinizmussal szembesült, ezt követte a marxizmus. A legnagyobb gyötrelmeket, öngyilkosság-közeli válságot a sztálinizmus idézte elő. A hatvanas-hetvenes években a Kaliforniai Egyetem szlavisztika-professzoraként a marxizmus amerikai újbalos mutációit is megismerhette. Vagyis hosszú évtizedek tapasztalatait összegzi a következő, igen határozott állásfoglalásban: *„Ki merem jelenteni, hogy a jámbor és istenfélő férfiú az emberiség magasabb rendű képviselője, mint az a mozgékony gúnyolódó, aki szívesen nevezi magát »értelmiséginek«, és büszke arra, hogy ügyesen bánik az eszmékkel, amelyeket a saját tulajdonának tekint, bár a zálogházban kapta őket, és a szív egyszerűségét hagyta ott cserébe.”*¹

Miłosz mintha ugyanazt gondolná végig két különböző területen mint költő és mint katolikus. De ez még nem jogosít fel minket arra, hogy nagy sietve „katolikus költőnek” nyilvánítsuk, már csak azért sem, mert ő maga tiltakozott ez ellen 1981-ben, a Lublini Katolikus Egyetemen, a díszdoktorrá avatása alkalmából mondott beszédében. Hangsúlyozta, hogy még a Biblia-fordítás sem csak „hivatásos katolikusoknak” fenntartott tevékenység. Bár Miłosz ellenséges közegben sem szakadt el az egyháztól, kerülte a teljesen egyértelmű deklarációkat (valószínűleg így akart elhárítani bizonyos ellenszenves, a két világháború közti lengyel katolikus nacionalista értelmiségre jellemző szerepeket): *„Katolikus vallásban nevelkedtem, nem hagynak hidegen az amerikai katolicizmus látványos sikerei, olvasom a sajtóját, kiállok bizonyos ismert személyiségei mellett más ismert személyiségek ellenében, még talán az is lehet, hogy az egyházközség buzgó tagja vagyok. Vagy nem.”*²

Ha Miłosz vallásosságát akarjuk jellemezni, az a legcélszerűbb, ha a szűkebb környezetéből és a litvániai viszonyokból indulunk ki. Miłosz legrégebbi emlékképei két pólus köré rendeződnek: az egyik *Az Issa völgyében* megörökített családi birtok, amely időben távolodva egyre inkább mitizálódik, emigráns perspektívából pedig már édenkertre emlékeztet; a másik a háborús Oroszország lenyűgöző és rettenetes víziója. Miłoszénál gyakran vendégeskedtek katolikus papok; a gyermekkorban, családi környezetben megismert hit mégis más volt, mint például a történelemben mélyen beágyazódott, a lengyel államisággal összefonódott (bár a világi hatalommal nemegyszer súlyos konfliktusba került) krakkói katolicizmus.

A litvániai vallásosság Miłosz emlékezete szerint kevésbé volt konvencionális, mintha megörzött volna valamit az Európában legtovább fennmaradt pogányság titokzatos természetkultuszából. Emellett Litvániában sok felekezet működött: a zsidó szellemi élet olyan jelentős volt, hogy Vilmát Észak Jeruzsálemének nevezték, de a város környékén éltek karaiták

¹ Czesław MIŁOSZ, *Metafizikai pauza*, Budapest, 2011. 76.

² Uo. 87.

és muzulmánok, a litván fejedelem szolgálatába állt tatár katonák leszármazottai. Amikor pedig az Orosz Birodalom nyugati tartományává vált a régió, a görögkatolikus egyházat egyre inkább visszaszorította a pravoszlávia. Mint Tomas Venclova írja, itt ütközött a lengyel-litván Jagelló-mítosz a III. Róma moszkvai mítoszával. Feltételezése szerint Mihail Bahtyin is itt ismerte meg gyermekkorában a kulturális sokszínűséget, amely később a polifón regény elméletét ihlette.

Amikor a lengyel-bolsevik háború után ismét Lengyelországhoz került a város, nem a Jagelló-mítosz, hanem a modernizálódott, beszűkült lengyel állameszme lett irányadó. Eszerint a nyelvi és felekezeti sokszínűség nem különleges érték, hanem zavaró körülmény. Miłosz tapasztalatai szerint a két világháború közti lengyel katolicizmusra szinte kizárólag ez a szemlélet jellemző. A nemzeti ideológiától áthatott lengyel katolicizmus Miłosz szemében nem illeszkedett kellőképpen a helyi hagyományokhoz, inkább a varsói központi hatalmat erősítette, gátolta más kultúrák fejlődését (jellemző, hogy a fehérorosz katolikusoknak nem engedélyezték, hogy anyanyelvükön misézzenek).

Miłosz vilnai gimnazistaként, hittanórán találkozott először az ilyen típusú katolicizmus következetes képviselőjével, Chomski atyával. A *Családias Európa* című, esszékötet formájában megírt szellemi önéletrajzában, a *Katolikus nevelés* című fejezetben tárgyalja kettejük súlyos konfliktusát. Chomski atyát úgy jellemzi, hogy szembeállítja egy ellentétes egyéniséggel, a nagy műveltségű, baloldali érzelmű latintanárral (amikor egyetemista korában olvasta *A varázshegyvet*, a jezsuita Naphtában és a humanista Settembriniben ismerte fel a gimnáziumi évek két főszereplőjét).

Chomski atya dogmatikát, egyháztörténetet, apologetikát tanított, a tankönyvek színvonalára megközelítette az alsóbb szintű papi szemináriumokon előírt tananyagét. Adolf Rožek, a galíciai munkáscsaládból származó latintanár a nyelvtanból kiindulva egyre nagyobb művelődéstörténeti háttérrel rajzolt, majd a verstani ismeretek elsajátítása után egy-egy Ovidius-sor értelmezésével és fordításával juttatta el a diákokat arra a szintre, ahonnan már egy rövid részlet értelmezése is rálátást ad az egész klasszikus kánonra.

Chomski atya óráin Miłosz úgy érezte, szakadék nyílt a katolicizmus két aspektusa, a korhoz nem kötött tanítás és az adott történelmi helyzetben, a konkrét tér-idő koordináták közt lavírozó egyház pragmatikus tevékenysége között. Az atya indoktrinálja a diákokat: az Ótestamentum minden passzusát kizárólag az evangéliumok előzményének tekinti, mintha például *Jób könyve* nem lenne önmagában értelmezendő (majd' fél évszázaddal később Miłosz fordítóként is elmélyed a bibliai könyvekben), más felekezetek és nemzetiségek lenézésére neveli a tanítványait. Ebben a szerepében Miłosz azokhoz a pedagógusokhoz hasonlítja, akik a marxizmus-leninizmus alapjait sulykolták a diákoknak a szovjet megszállás alá került országok iskoláiban. Emellett Chomski atya mintha nem bízott volna a kegyelem erejében, szigorú felügyeleti rendszert alakított ki, amellyel mindenkit rá tudott kényszeríteni az előírt vallásgyakorlásra.

Miłosz leírja, hogyan tagadta meg az engedelmisséget, hogyan lázadt a soknemzetiségű területen folytatott lengyel hegemonista politika szolgálatába állított katolicizmus provinciális képviselője ellen, de azt sem hallgatja el, hogy az atya pesszimista szemlélete közelebb áll hozzá, mint az ember ártatlanságából kiinduló naiv, haladáselvű optimizmus. Nem marad el a kései elismerés, mert az atya a keresztényüldözés évtizedei alatt is mindvégig kitartott. Mint *Ch. atya évek múltán* című versében írja Miłosz: „Chomski atya, a vaidotai egyházközség plé-

bánosa / Kilencvenhét éves koráig nem halt meg, mert tudta, nem jöhet / Utána senki. A gond éltette az innentől magányosokért.”³

E rejtélyes sorokat a legtöbben valószínűleg abban a hiszemben olvassák, hogy egy kihaltban lévő emigrációs egyházközségről lehet szó, melynek papja az anyaországtól távol őrzi a hitet. A litván Vaidotai helységnév azonosíthatatlan, akár Kaliforniában is lehetne. Pedig a lengyel Wojdaty csak néhány kilométerre van a műben említett vilnai gimnáziumtól. Vagyis az atya nem hagyta sorsára az egyházközségét, amikor bevonultak a bolsevikok, dacolt a kommunista egyházüldözéssel, vállalta lengyelként a kisebbségi sorsot a szovjet Litvániában. Sorsa azokra az elődökre, például a jezsuitákra emlékeztet, akik Kelet-Európa olyan távoli pontjain létesítettek katolikus központokat, amelyek később orosz uralom alá kerültek, így az ostromlott várral kapcsolatos képzetek forrása nem feltétlenül a vallási türelmetlenség vagy az üldözési mánia volt.

A vilnai Báthori István Egyetem is jezsuita kollégiumból fejlődött ki, az egyetem diákjaként Miłosz egyszerre szembesülhetett a Mickiewicz ifjúkorára épülő romantikus mitológiával és a Jagelló-mítoszzal (az utóbbi volt rá nagyobb hatással). A rektor, Marian Zdziechowski Szentpétervárról érkezett, közvetlen kapcsolatban állt az orosz vallásbölcselet legkiemelkedőbb képviselőivel. A professzor egyébként magyarbarát volt, több könyvet írt Magyarországról, a szegedi egyetem díszdoktorává avatták. Bár Miłosz nemzedéke a harmincas évek társadalmi utópiái nevében elutasította a bolsevizmust beteljesült apokalipszisként felfogó professzor nézeteit, Miłosz már a háború alatt átgondolta, mit köszönhet ennek a hagyománynak (lásd *Zdziechowski vallásossága* című esszéjét). A költő eszkatologikus-katasztrofista világszemlélete Zdziechowski professzoron keresztül kötődik az orosz vallásbölcselethez. Miłoszt mindvégig inspirálta a keleti kereszténység spiritualitása, a nagy gondolkodók mellett a paradox tanításokat hirdető szekták és a manicheizmussal rokon eretnekmozgalmak is erősen hatottak rá. A hatvanas évek elejétől tartott előadásokat Dosztojevszkijről a Kaliforniai Egyetemen, így ezek a témák a Dosztojevszkijről írt esszéiben találkoztak (a *Swedenborg és Dosztojevszkij* című esszét az orosz irodalom szakértői is nagy elismeréssel fogadták).

Ugyanakkor azt is tudta, hogy mennyire más a keleti és a nyugati egyház civilizációteremtő és társadalomformáló ereje. Az a példázat fejezi ki a legérzékletesebben a különbséget, amely Vlagyimir Szolovjov *Oroszország és az egyetemes egyház* című, a kelet-nyugati párbeszéd szempontjából kulcsfontosságú könyvében olvasható. A történetben két fehér ruhás szent megy a sáros út szélén, aztán meglátnak egy parasztszekeret, amely belesüllyedt a sárba. Szent Cassianus (Kaszjan) a tisztaságra ügyel, nem megy a közelébe, Szent Miklós (Nyikolaj) viszont segít rajta, de beszenyeezi a ruháját. Mindkét szent emlékét őrzi a hagyomány, de Szent Cassianusnak február 29-én, négyévente van névnapja, Szent Miklósnak pedig évente négyszer.

Szolovjov, aki úgy csatlakozott a katolikus egyházhoz, hogy nem hagyta el a pravoszláviát, abban látta a döntő különbséget, hogy a keleti egyház tisztaságát megőrizve lemond a beavatókózsáról, miközben a nyugati egyház történelemformáló erővé válik, még ha be is szennyeződik az evilági küzdelmek során. Miłosz később erre a döntő különbségre vezet vissza azt, hogy a nyugati egyház a társadalmi élet jelentős részében érvényre tudta juttatni a keresztény etikát, a lengyel egyház is az ország ésszerű megszervezését szorgalmazta, mi-

³ Vörös István fordítása. Uo. 60.

közben a keleti egyház nem tudott olyan folyamatot elindítani, amely a hatalom és a társadalmi élet humanizálásához vezet. E civilizációs különbségek akkor mutatkoznak meg a maguk teljes drámaiságában, amikor a terjeszkedő keleti birodalom nyugati kultúrájú országokat igáz le.

Szolovjov három típust különített el a bizánci kléruson belül, ahol vannak *ortodox katolikusok*, akik következetesen kiállnak az egyetemes egyház mellett, *ortodox antikatólikusok*, akik megtagadják az egyetemesség elvét, és a nacionalista törekvések szolgálatába állnak, és *eretnekek*, akik szét akarják választani az isteni és az emberi elvet.⁴ Miłosz az első típussal azonosult, a másodikkal egész életében ellentétben állt, a harmadikat pedig hihetetlenül inspiratívnak találta mint költő és metafizikai gondolkodó.

A XIX. század utolsó és a XX. század első évtizedeiben a lengyel–orosz kapcsolatok nem merültek ki a birodalom kolonizációs törekvéseiben és a válaszreakciókban. Színvonalas szellemi párbeszéd folyt, Solovjov nagy elismeréssel írt Mickiewiczről és a lengyel messianizmusról; Zdziechowski személyes kapcsolatban állt Tolsztojjal; Miłosz hajdani pártfogója, a párizsi *Kultura* legszűkebb körébe tartozó Józef Czapski egykor Merezskovszkijtől kért tanácsot, mert nem tudta eldönteni, hogy tolsztojánusként harcolhat-e fegyverrel a lengyel függetlenségért (az orosz bölcselel Szent Miklós és Szent Cassianus példázatával válaszolt neki), néhány évvel később pedig ő segített elmenekülni a bolsevik uralom alól Dmitrij Merezskovszkijnek és Zinaida Hippusnak, a körükhöz tartozó Dmitrij Filozofov nem is követi őket Párizsba, Varsóban marad.

Miłoszra igen sokféleképpen hatott ez a szellemi hagyomány, kiegészülve a nyelvről, az országról és a bolsevizmusról szerzett közvetlen tapasztalatokkal. Miłosz már gyerekkorában eljutott Oroszország legtávolabbi, szibériai területeire is, szinte észrevétlenül tanulta meg a nyelvet, amelyhez különös, néha ijesztő élmények kapcsolódtak. Ezeket még inkább elmélyítették a Litvánia és Lengyelország megszállása idején elszenvedett megrázkódtatások. Aztán a hatvanas-hetvenes években, a Kaliforniai Egyetem szlavisztikaprofesszoraként Dosztojevszkij műveiből kiindulva jutott el ahhoz a felismeréshez, hogy az a szekularizációs folyamat, amely Nyugaton a kora újkorban kezdődött, és évszázadok alatt, lassan, fokozatosan ment végbe, néhány emberöltő alatt söpört végig a hosszú ideig elzárt Oroszországon. Mindez a XIX. században, Dosztojevszkij szeme láttára történt, a következményei pedig katasztrofálisak voltak.

De Miłosz nemcsak ebből következtetett arra, hogy a vallási problematika meghatározó jelentőségű (amivel igencsak kirítt amerikai környezetéből). Nagy hatással voltak rá a gnosztikus-manicheista hagyományokra visszavezethető eretnokségek. *Oroszország* című bámulatos esszéjében azt is megírta, hogyan ismerhető fel a jelenben, a kommunista fordulat után is a keleti kereszténység sajátosságaira visszavezethető gondolkodásmód.

1945 januárjában Miłosz tanúja volt annak, hogy a falusi házban pihenő orosz katonák hogyan végeznek egy fogságba esett német katonával. A háború végén, Varsó elpusztítása után vajon miféle megrázkódtatást okozhatott egy ilyen hétköznapi esemény? Miłoszt az döbbenette meg, hogy a halálfélelemmel küszködő foglyot hosszasan nyugtatgatják, barátkoznak vele, orosz nyelvű szónoklatokat intéznek hozzá, elmondják, hogy a hátországból fog

⁴ Vö. Andrzej WALICKI, *Orosz és lengyel messianizmusok. Oroszország, a katolicizmus és a lengyel ügy*, Máriabesnyő, 2006. 171–173.

dolgozni a békéért. És amikor már nem tart semmitől, parancsra sem várva kikíséri valaki az udvarra, s amikor visszajön, a német katona fehér irhabundáját húzza maga után a földön.

Vajon miért kellett ilyen színjátékkal álcázni a magától értetődő döntést? Miért ébresztették föl majd' öt évvel korábban a lengyel foglyokat éjszaka, mielőtt a katyáni tömegsírhoz szállították őket, és miért kérdezték meg, ki tud görögül, mondván, hogy Görögországon keresztül juttatják ki őket Franciaországba? Miért kell ilyen ravasz hadicselekkkel összezavarni a halálraítélteket, mielőtt tarkón lövik őket? Erre a kérdésre Miłosz adta a legmélyebb magyarázatot. Egy régi lengyel sztereotípiá szerinte, ha az oroszok „*agyonszúrnak valakit, képesek őszintén megsíratni az áldozatukat*”.

Mivel sosem szakad meg az ok-okozati összefüggések láncolata, a kommunista utópia sem tekinthető minden tekintetben új művi világnak. Miłosz pedig nem felejtette el, mit olvasott a keleti keresztény szektákról: „*A természet és a társadalmi rend könyörtelenségéből merítették e szekták tagjai azt a bizonyosságot, hogy a világ a Sátán kizárólagos hatalmában van. Majd csak akkor veszíti el ezt a Teremtésből eredeztetett jogát, ha eljön Isten Országá. Ezért az orosz misztikus írók úgy gondolták, hogy azon a napon, amikor eljön Isten Országá, nemcsak az ember, hanem a légy és a hangya is részesül a megváltásban. De ez a szinte emberfölötti részvét a gyakorlatban elvágott minden köteléket szándék és tett között. Mert ha Krisztus eljöveteleig teljesen ki vagyunk szolgáltatva a gyalázat törvényének, szívünk lázadása erőtlen marad. (...) Lehet, hogy a katonáknak már nem volt semmi közük a kereszténységhez, és nem is voltak kommunisták. De annak hatására, ami gyerekkoruk óta körülvette őket, lassan beleszokhattak abba a kettősségbe, amely sehol sem olyan végletes, mint az ő országukban.*”⁵

Miłosz az ötvenes évek végén megjelent esszéjében számolt be az esetről. Akkor már túl volt élete legnagyobb, öngyilkossággal fenyegető szellemi válságán, amelyet a marxista ideológia hipnotikus hatása okozott (Miłosz ezt hegeli harapásnak nevezte). 1953-ban azt írta, hit csak ott van, ahol a létige használható. Városokat, országokat élt túl, miközben az ember arra van felkészülve, hogy a kultúra hosszú távú folyamatait számos egymást követő nemzedék éli végig. Amikor pedig a háború után kikerül ebből a pokolból a nyugati világba, úgy érzi, muzeális tárgyak között jár.

A hegeli kísértés hatására úgy érzi, a kommunizmus elvetendő és elkerülhetetlen, borzalmas és szükségszerű egyszerre. Ez pedig a legveszélyesebb koktél, a „hegeli harapás” ezúttal tényleg vámpírizál, Miłosz úgy érzi, ördögi szerződést kötött a rezsimmel. Az emigráció kezdeti időszakában is olyan állapotban volt, mintha már kezdene vámpírrá válni. Ekkor születik a totalitarizmus rejtélyét magyarázó esszéjét, *A rabul ejtett értelem*. Gombrowicz igen elgondolkodtató megjegyzése szerint az elemzés „halálos nyugalmat” áraszt, Miłosz mégis azt állítja, minden sorát a vérrel írta. Ő maga példálózik azzal a műben, hogy ebben az állapotban az ördög és az angyal küzd a kárhozát útjára tért lélekért. Szerencsére találkozott Stanisław Vincenzel, akinek volt ellenszere a vámpírizmusra, megszabadította a papírszimbólumok hatalmától.

A háború előtti Lengyelország pusztulását okozó történelmi katasztrófát is fel kellett dolgoznia. Ehhez a már említett Józef Czapski talált igen meggyőző érveket a kereszténység kezdeti időszakából. Amikor előzőnlötték Rómát a barbárok, tömegesen menekültek a római keresztények Afrikába. Elkéseredetten kérdezték Szent Ágostontól, hogy miért pont a megtért Rómát sújtja a csapás, mire ő hívatta Orosziust, a fiatal szerzetest, és azt mondta neki: „*Én*

⁵ Czesław MIŁOSZ, *Családias Európa*, Pozsony, 2011. 140.

*már öreg vagyok, elment az erőm, de te írd meg a világ történetét, de úgy, hogy az emberek tudják meg: a történelemben mindig vannak vereségek, katasztrófák.”*⁶

1960-tól Miłosz Kaliforniában él, e súlyos tapasztalatok után azt látja, hogy a katolicizmus ott is marginalizálódott a szellemi életben, ha nem is olyan drámai körülmények között, mint a szovjet zónában. Ewa Thompson az amerikai egyetemi életben szerzett tapasztalatok alapján jelentette ki, hogy a XXI. század antiszemitizmusa az antikatholicizmus. Az alapító atyák protestáns elfogultságát a felvilágosodás korában közkedvelt ideológiai sztereotípiák radikalizálták: a katolikus vágóhídként népszerűsített inkvizícióval stigmatizálták az egyházat, XIX. századi utódaik pedig kinevezték a *haladás* és a *tudományos világnézet* legfőbb ellenségének.

A zsinat után Miłosz a korábbi tapasztalataitól nagyon különböző katolikus közegbe kerül. Amerikában nincs a történelmi körülmények által deformált nemzeti egyház, nincs a normákat számon kérő fegyelmező erő (már nincs kivel ütközni, mint a vilnai gimnáziumban). Amikor esszét ír a hét főbűnről, nem talál új anyagot, a régi műveket is külső raktárból szedik össze a könyvtárosok, mert már a papok és a teológusok sem foglalkoznak ilyen kérdésekkel. Különös mutációt, történelmen kívüli egyházat lát, melynek papjai az újságok nyelvén beszélnek, a hívők pedig mind ártatlanok, nem is gyónnak, csak áldoznak. A diákok között pedig bőven akadnak lelkes kommunisták, a Dosztojevszkij-előadásokat hallgató biológus olyan meggyőzőnek találja az *Ördögöket*, hogy hamarosan a campus bejáratánál osztogatja a kommunista párt szórólapjait.

Ugyanakkor pont a *big science* világában lépnek túl a *tudományos világnézet* XIX. századi paradigmáján. Valami hasonlót várt Oscar Milosz Einsteintől, és pont ezért válik szörnyen elavulttá a Chicagótól ájuldozó bolsevik futurista Majakovszkij. Sok avantgárd költő volt a XX. században, aki azért várt elismerést a jelentől, mert ő már most is a jövő társadalmi elvárásaihoz igazítja a költészetét. Ezt talán épp Majakovszkij fogalmazta meg a leghatározottabban *Ide az anyagi bázist!* című versében: „*Én, elvtársak, azt szeretném, / ne éljek rosszabbul, mint a burzsujok. / Nem vagyok, elvtársak, se rigó, se cinke, / s nálam a munka nélkül sem áll. / Hadd szálljak, magasra emelintve / ahogy az uralkodó osztálynak dukál!*” (Kalász Márton fordítása).⁷

A címben szereplő idézet az 1953-ban készült *Vasárnap Brunnenben* című esszében olvasható, pontosan kifejezi a költő tudathasadásos állapotát, aki úgy érzi, zsákutcába jutott az emigrációval. Majakovszkij a hagyományokhoz kötődő, a jelentéseket megújító költők ijesztő ellentéte. A *Buffé-misztérium*, az első szovjet dráma jó példa a szentségtörő hagyománypusztításra. A *150 000 000* című költemény már arról tanúskodik, hogy a nagy bálványromboló kétségektől mentesen azonosult a szovjet hazával (a cím a birodalom lélekszámára utal). Bulgakov „aranyozott szájúnak” nevezte Majakovszkijt, utalva arra, hogy a messze túlteljesítő költő akkora honoráriumot kapott az említett poémáért, hogy telerakatta a száját aranyfokkal.⁸ Az irodalmi júdás pénz Majakovszkij aranyfogaiban öltött látható alakot. Miłosz vizsgálta a pattogó orosz rigmusoktól, Majakovszkijt az ideológia vásári kikiáltójának látta, aki az agitátor szodomai hangján szólal meg.

⁶ Czesław MIŁOSZ, *Metafizikai pauza...* 262.

⁷ Vlagyimir Majakovszkij válogatott versei, Budapest, 1982. 137.

⁸ Vö. Miron PIETROWSKI, *Mistrz i Miasto. Kijowskie konteksty Michała Bułhakowa*, Poznań 2004. 108. A szerző külön fejezetet szentel annak, hogy olyan rendszerként írja le a kor irodalmi kultúráját, melynek két pólusán Bulgakov és Majakovszkij található.

Visszatérve Szolovjov példázatához, Miłosz nagy intellektuális erőt látott az oroszokban, de taszította a civilizációt nem teremtő belenyugvás. Látta, hogyan kezdődött a hadizsákmányként szerzett területek szovjet kolonizálása, olyan tapasztalatokat szerzett erről, amelyek a legnagyobb válság idején sem engedtek átlépni bizonyos határokat, így nem került át olyan területre, ahonnan már nincs visszatérés. Az egyik ilyen emlékét *A baltiak* című esszéjében idézi fel. Leír egy ukrain pályaudvart: „A falakat kimondhatatlanul ronda portrék és transzparensok borították. Az irhabundás, egyenruhás, usankás és gyapjúkendős tömeg résmentesen megtöltötte a pályaudvart, s buzgón dagasztotta a kövezetet borító vastag sárréteget. A márványlépcsőkön nyomorult alakok aludtak; bár tél volt, a rongyok közül meztelen lábak nyúltak ki. Fölöttük, a hangszórókból, jelszavak bömböltek.” Ebben a tömegben pillant meg egy lengyel parasztszaladót: „Ahogyan az apa kitöltötte a teát, majd óvatosan, kedvesen a fiának nyújtotta, a meleg, féltő szavak, amelyeket nem hallottam, csak leolvasni véltem az ajkukról; elkülönülésük, a tömegben is megőrzött privát szférájuk – ez rázott meg engem. Egy másodpercre megértettem valamit, ami aztán ismét a tudatalattimba hullott vissza.”⁹

ROBERT KUSMIROWSKI

⁹ Czesław MIŁOSZ, *A rabul ejtett értelem*, Budapest, 2011. 351–352.